

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ТА ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ В УКРАЇНІ

УДК 321.011.5

Гапоненко В. А.

СУПЕРЕЧНОСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

У статті аналізуються складності інституціоналізації демократії в Україні зокрема, переважання недемократичних елементів політичної свідомості громадян, нелегітимність органів державної влади, нездатність політичних інститутів забезпечити теоретичні принципи демократії. Обґрунтовуються позиція щодо незавершеності інституціоналізації демократії в Україні, що проявляється у невідповідності політичних інститутів та процедур рівню розвитку соціальної, економічної та духовної сфер суспільства. Визначаються можливі шляхи запобігання фрагментарній модернізації політичних інститутів, що полягають у створенні умов для вільної легальної діяльності опозиції, політико-правової освіти, сприянні розбудові інститутів громадянського суспільства, формуванні демократичного стилю поведінки, віри у цінність демократичних принципів, бажання захищати свої права, вихованні активної громадянської позиції, демократичних традицій та правил гри.

Ключові слова: демократична політична система, модернізація, політичні інститути, світоглядний вакуум.

Актуальність проблеми. Демократична політична трансформація на теренах колишнього СРСР, безумовно, докорінно змінила структуру світової політичної системи, розстановку політичних сил на міжнародній арені та характер багатьох політичних процесів. Тому з'ясування особливостей модернізації пострадянського регіону відіграє важливе значення для сприяння його інтеграції у європейський простір.

Для України після здобуття незалежності першочерговим завданням інституціоналізації демократії стало формування нових демократичних політичних інститутів. Безперечно, молоді держави у цьому процесі досягли значних успіхів. Однак, стверджувати, що інституціоналізація демократії здійснилась успішно, на жаль, не доводиться. Для України досі характерні суперечності демократизації та, навіть, існує загроза редемократизації в умовах кризового стану функціонування політичної системи, що стає перешкодою для розвитку країни та входження до світового співтовариства на засадах рівноправного партнерства. Тому попри тривалу теоретичну розробку (О'Донелл [1], Д. Растроу [1], С. Хантінгтон [2], О. Бабкіна [4], Г. Зеленько [5], Розумний [6]) та практичні політичні реформи, проблематика суперечностей інституціоналізації демократії залишається актуальною в світлі сучасних подій.

Тому метою статті є з'ясування суперечностей інституціоналізації демократії в Україні та основних напрямків їх подолання на сучасному етапі.

Для досягнення даної мети звернемось, насамперед, до аналізу теоретичних засад особливостей демократичних трансформацій. Ряд дослідників зазначають, що основними проблемами інституціоналізації перехідних політичних систем стають конфронтація традиційних та універсальних стандартів та цінностей, криза легітимності влади.

По-перше, формально затвержені демократичні політичні інститути не підкріплені відповідним типом світогляду населення. Серед найважливіших специфічних рис нових демократій дослідники, зокрема Д. Растроу [2], С. Хантінгтон [3], називають наявність пережитків тоталітарної доби, під якими розуміють корупцію, протекціонізм, викривлення цін, зовнішній борг, неефективні державні підприємства, порушений торговий баланс, фіскальну нестабільність. Тому передумовою ефективної інституціоналізації демократії є подолання зазначених явищ, виховання нової системи суспільно-політичних цінностей.

Особливістю перехідних суспільств є також розчарування в існуючому політичному

устрої і скептичність населення, що призводить до кризи легітимності політичних інститутів. У переважній більшості населення недостатньо розвинені почуття індивідуальної відповідальності та ініціативи, переважає схильність до державного патерналізму.

В результаті, маси перебувають у вкрай дискомфортному становищі: продовжують розраховувати на допомогу, в той час як очікування вирішення індивідуальних проблем на державному рівні виявляються примарними. Нестабільність політичної ситуації, законодавства, різноманітні грошові махінації, зрощення капіталу з кримінальними структурами остаточно дискредитують чесну підприємницьку діяльність та отримання прибутку. Крім того, високий рівень ризику втрати капіталовкладень зменшує кількість бажаючих проявити власну ініціативу, а не чекати дотацій від держави.

По-друге, сучасні політичні інститути користуються занадто низьким рівнем довіри та підтримки. За результатами *опитування громадської думки «Омнібус» з 2 грудня по 12 грудня 2016 року* владні інститути викликають найменше довіри у населення та мають дуже низький баланс довіри й недовіри. При цьому, порівняно з попереднім роком, баланс довіри до уряду трохи зріс, а баланс довіри до Верховної ради України знизився. Опозиція має кращий, ніж президент, але негативний баланс довіри – недовіри (13% довіряє і майже 60% не довіряє; президенту не довіряють на 10 процентних пунктів більше). Баланс довіри – недовіри до опозиції покращився порівняно з минулим роком, у той час як баланс довіри – недовіри до Президента України знизився [7].

Кризу легітимності влади поглиблює використання категорії «демократія» для позначення чогось позитивного та прогресивного в політичному житті або протилежне до радянської тоталітарної доби. Перехід до демократії в пострадянських країнах розглядався на рубежі 80-90х років як безумовне благо, що мало принести значні переваги, подолати всебічну кризу радянської політичної системи, вирішити соціально-економічні проблеми. Тільки останнім часом в українських громадян з'являється усвідомлення того, що демократія – це не тільки свобода, а тим більше всюдозволеність, а, в першу чергу, законслухняність, повага до прав та свобод інших, здатність і готовність взяти на себе відповідальність за суспільні справи.

В Україні відсутні сталі уявлення про свободу, тому вона сприймається як нічим не обмежена. Як наслідок, виникає важкий конфлікт між особистою свободою й державною владою. В умовах стабільності в суспільстві формуються певні норми свободи. Навіть розглянуті як недостатні певними соціальними групами, ці норми все-таки є фактами масової свідомості. У періоди різких соціальних зрушень норми свободи починають руйнуватись – і це створює умови для виникнення конфлікту між особистою свободою й новими нормами. Починається боротьба, що може за певних умов перерости в масовий терор.

У зв'язку з цим, принципом індивідуальної свободи, демократичними цінностями часто нехтують, віддаючи перевагу захищеності, покірності, відсутності ризиків. Тобто, типовою для політичних систем, що трансформуються, стає фрагментарна модернізація, яка проявляється у неузгодженості розвитку економічної і політичної сфер. На думку С. Ханінгтона, вибираючи стабільність політичні еліти роблять ставку на авторитаризм [2].

По-третє, встановлені політичні інститути незадовільно забезпечують основні принципи демократії. Гіпертрофовану форму має у пострадянських державах принцип народовладдя. Він є своєрідним методом, за допомогою якого правляча еліта легітимізує власні вчинки, і одночасно, знімає з себе відповідальність за результати своєї діяльності. Пояснюючи ті чи інші помилки фразою «так хоче народ» або вирішуючи гострі суспільні проблеми через різного роду обговорення, опитування, референдуми, народні обранці шляхом різних маніпуляцій реалізують власні інтереси на цілком законних та обґрунтованих засадах.

У результаті сприйняття народовладдя як засобу легітимації дій політичних суб'єктів нехтується необхідність ефективного управління за допомогою демократичного методу. За такого підходу не враховується, що демократія – це не просто багатоманітність поглядів, не просто форум, де всяка думка має місце, а й система правління. [8, с. 70].

Незадовільно забезпечується і принцип представництва. У політичних системах пострадянського простору інтегровані суспільні інтереси часто підміняють вузькогруповими, партійними. Така партія приваблює на свій бік тих виборців, які сподіваються на отримання певних особистих вигод внаслідок її перемоги на виборах. Так виникають клієнтельні (кланові, олігархічні) партії, які нічого спільного із становленням громадянського суспільства не мають. Поширювати свій вплив їм відносно легко, оскільки лояльність їхніх прихильників повністю базується на наданні їм матеріальних благ і підтримки. Як наслідок, 12% українців у 2017 році заявили, що серед українських політичних сил немає такої, яку б вони підтримували хоча б якоюсь мірою [9].

Замість пошуку загальних суспільних цінностей та пріоритетів, розбудови об'єднуючої ідеології, політичні сили, навпаки, провокують розкол суспільства з метою отримати підтримку на виборах. Прикладами цього можуть служити суперечки про необхідність другої державної мови, регіональний поділ та протиставлення інтересів різних територіальних соціальних груп в Україні.

На належному рівні не реалізований принцип свободи слова. Маніпулювання громадською думкою, можливе завдяки характерним перехідним суспільствам заангажованості засобів масової інформації (ЗМІ), відсутності незалежних джерел інформації. Стрімкий розвиток електронних ЗМІ тільки посилює маніпулятивний характер демократії в Україні. Як констатує М. Розумний: «Наслідком таких підходів є поява нових політичних проєктів, заснованих на мережевій, «вірусній» та інших мобілізаційних технологіях, що фінансуються з альтернативних, в т.ч. зовнішніх джерел. Реклама партійних брендів стає дедалі агресивнішою, фігури партійних лідерів дедалі ефектнішими, а середовище «партійних активістів» із часом професіоналізується і набуває ознак корпоративної закритості» [6, с. 87].

Тобто, пострадянський досвід інституціоналізації демократії засвідчує, що більшість традиційних інститутів демократії формально вже давно стали дійсністю, але не сприяли розширенню свободи та прав людини. Тому для перехідних держав важливо зрозуміти, що передумовою інституціоналізації мають стати моральні основи, без чого демократія може бути лише формальною. Цей висновок підкріплюється наступним аргументом. Політична практика багатьох країн усталеної демократії, зокрема Франції, засвідчує можливість дотримання важливих процедур взаємодії вищих органів державної влади – парламенту, уряду і президента – без відповідного закріплення у чинному законодавстві, у тому числі й в основному законі (конституції). Значно важливішим може стати відпрацювання системи інших регуляторів, що упорядковують відносини між окремими владними інституціями. Тобто реалізація цілей політичної реформи не завжди зводиться до відповідних змін у конституції та чинному законодавстві [10, с. 92-93].

Таким чином, основою демократичної модернізації політичних інститутів у пострадянських державах мають бути:

По-перше, поступовість у втіленні демократії. Тільки за цієї умови політична модернізація буде адекватно відповідати змінам у інших сферах суспільного життя, об'єктивним вимогам часу та внутрішнім установкам особистості. Іншими словами, суспільство має бути готове до введення демократії. Адже, остання означає не тільки економічну свободу, але і ціннісну орієнтацію кожного окремого індивіда на досягнення політичної свободи. Інакше розбудова демократії не тільки не дасть бажаних позитивних результатів, але і може призвести до негативних наслідків.

По-друге, формування у членів суспільства високого рівня демократичної політичної культури. Суттєву роль у цьому процесі відіграє наявність публічних обговорень, дискусій, можливостей висловлення думок та їх вплив на перебіг політичних подій, існування незалежних патріотично налаштованих ЗМІ.

Не менш важливо, щоб громадяни вважали рішення, досягнуті конституційним шляхом, важливішими за перемогу власної точки зору. Без такої поваги до демократичних процедур більшість принципів демократії не спрацьовують. Розмаїття думок мало для

створення демократії: у разі прийняття окремими фракціями протилежних догм наслідком буде не демократія, а громадянська війна. Сприяти цьому може виховання неформальних норм поведінки, толерантності, здатності до компромісу.

Варто прагнути до забезпечення взаєморозуміння й взаємоповаги між представниками всіх етнічних співтовариств, виховання поліетнічного державного патріотизму, що буде основою безконфліктності та стабільності політичного життя. Для цього доцільним видається у законодавстві щодо національних меншин визначити допустимі форми національних протестів, надати можливість цивілізованій артикуляції власних національних інтересів, конституційних засобів їхнього досягнення, а також передбачити кримінальну відповідальність за порушення визначених правових норм.

Формування інституту громадянства є необхідною передумовою модернізації політичних інститутів. Його наявність обумовлена рівнем громадського виховання, формуванням специфічного типу політичного лідерства, локальними громадськими зборами, відкритістю та легкістю обігу політичної інформації, застосуванням референдумів та обговорень, електронного голосування, мобілізації мас на політичні дії.

По-третє, поруч з класичними інститутами громадянського суспільства має стимулюватись виникнення та розвиток альтернативних видів групової ідентифікації, зокрема неформальних об'єднань громадян, самоврядних територіальних громад. Такі спільноти стануть потужним каналом інформації, виконають функцію протидії розширенню державних функцій. До названих форм соціального капіталу можемо додати також і запропоновані Р. Патнамом національні екологічні організації, некомерційні агентства обслуговування, групи підтримки [11]. Не варто забувати і про важливість таких соціальних інститутів як сім'я та добросусідство, що мають бути серед центральних пріоритетів державної політики.

Поступове усунення державного патерналізму можливе завдяки відмові від реалізації популістських програм соціального захисту, передачі повноважень щодо соціального забезпечення місцевим виборним органам. Також доцільно законодавчо заборонити пов'язувати у часі вирішення соціальних проблем з періодами передвиборчих кампаній. Децентралізації владних повноважень в галузі соціальної політики сприятиме створення незалежних недержавних благодійних фондів соціальних виплат.

Для заохочення відповідальності особи за власні дії та долю в цілому доцільно змінити спрямування соціальної політики. Більш прийнятним, на нашу думку, буде сприяння підприємницькій діяльності, комерційним формам благодійності та меценатства шляхом надання пільг приватному капіталу, аніж державне фінансування соціально незахищених осіб, неприбуткових організацій за рахунок збільшення податкових зборів.

Таким чином, до основних суперечностей інституціоналізації демократії в Україні належать переважання недемократичних елементів політичної свідомості громадян, нелегітимність органів державної влади, нездатність політичних інститутів забезпечити теоретичні принципи демократії. Це засвідчує невідповідність політичних інститутів та процедур рівню розвитку соціальної, економічної та духовної сфер суспільств. Тому політичні реформи мають бути більш тривалими у часі та стосуватись змістовних, а не формальних характеристик. Тобто, державні заходи щодо сприяння демократії мають передбачати створення умов для вільної легальної діяльності опозиції, політико-правової освіти, сприяння розбудові інститутів громадянського суспільства, формування демократичного стилю поведінки, віри у цінність демократичних принципів, бажання захищати свої права, виховання активної громадянської позиції, демократичних традицій та правил гри.

Використана література:

1. О'Доннелл Г. Делегативная демократия [Текст] / Г. О'Доннелл // Пределы власти, 1997. – №2-3. – С. 28-34.
2. Растоу Д.А. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д.А. Растоу //

Полис, 1996. – №5. – С. 5-15.

3. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. [Текст] / Хантингтон С.; [Пер. с англ. Л. Ю. Панфиной] – М. : РОССПЭН, 2003. – 365 с.

4. Бабкіна О. В. Передумови переходу до демократії: ризики транзитивного суспільства [Текст] / О. В. Бабкіна // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. [Відп. Ред. О.В.Бабкіна]. – Випуск 17: збірник наукових праць. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2015. – С. 3-17.

5. Зеленюк Г. «Навздогінна модернізація»: досвід Польщі та України [Текст] / Зеленюк Г. – К.: Критика, 2003. – 216 с.

6. Розумний М. М. Виклики національного самовизначення : монографія [Текст] / М. М. Розумний. – К. : НІСД, 2016. – 196 с.

7. Зленко С. Довіра соціальним інституціям. Прес-реліз опитування громадської думки з 2 грудня по 12 грудня 2016 року Київського міжнародного інституту соціології [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=678&page=1>

8. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы [Текст] / Р. Дарендорф. – М.: РОССПЭН, 2002. – 288 с.

9. Партійна система сучасної України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити. Аналітична доповідь Центру Разумкова 16 вересня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/upload/1442416518_file.pdf

10. Паламарчук В.М. Трансформації демократії та пошук стратегії суспільно-політичного розвитку України: Монографія [Текст] / Паламарчук В. М., Литвиненко О. В., Янішевський С. О.; Національний ін-т стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 2003. – 120 с.

11. Putnam R. Bowling Alone: America's Declining Social Capital [Text] / Putnam R. // Journal of Democracy 6:1 – Jan 1995 – P. 65-78.

Гапоненко В. А. Противоречия институционализации демократии в Украине

В статье анализируются сложности демократии в Украине в частности, преобладание недемократических элементов политического сознания граждан, нелегитимность органов государственной власти, неспособность политических институтов обеспечить теоретические принципы демократии. Обосновываются позиция по незавершенности институционализации демократии в Украине, что проявляется в несоответствии политических институтов и процедур уровню развития социальной, экономической и духовной сфер общества. Определяются возможные пути предотвращения фрагментарной модернизации политических институтов, которые заключаются в создании условий для свободной легальной деятельности оппозиции, политико-правового образования, содействии развитию институтов гражданского общества, формировании демократического стиля поведения, веры в ценность демократических принципов, желание защищать свои права, воспитании активной гражданской позиции, демократических традиций и правил игры.

Ключевые слова: демократическая политическая система, модернизация, политические институты, мировоззренческий вакуум.

Gaponenko V. Contradictions Of The Institutionalization Of Democracy In Ukraine

The article analyzes the complexities of democracy in Ukraine in particular, the predominance of undemocratic elements of political consciousness of citizens, the unlawfulness of state authorities, and the inability of political institutions to provide the theoretical principles of democracy. The position on incompleteness of institutionalization of democracy in Ukraine is substantiated, which manifests itself in the inconsistency of political institutions and procedures with the level of development of the social, economic and spiritual spheres of society. Possible ways of preventing the fragmentary modernization of political institutions, which consist in creating

conditions for the free legal activity of the opposition, political and legal education, assistance in the development of civil society institutions, the formation of a democratic style of behavior, the belief in the value of democratic principles, the desire to protect their rights, the upbringing of active civic positions, democratic traditions and rules of the game.

Keywords: democratic political system, modernization, political institutes, ideological vacuum.

УДК 328.122:342(477)

Левенець Є. Ю.

ВПЛИВ ПАРАКОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАКТИК НА ФОРМУВАННЯ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ КОАЛІЦІЙ В УКРАЇНІ

Термін «параконституційні практики» (Ф. Рігз) було запропоновано при дослідженні політичних процесів у країнах Латинської Америки. Це явище характерне для країн з так званою «фасадною демократією» і передбачає наявність поряд з конституційними нормами політичних практик, які виходять за рамки конституційних, але істотно впливають на перебіг політичних процесів. Їх масштаби і роль в сучасній українській політиці проаналізовано у цій публікації.

Ключові слова: телеологічний конституціоналізм, парламентські коаліції, політичні практики, параконституційні практики.

Постановка проблеми. У вітчизняній політичній науці процеси формування і характер політичних коаліцій в парламенті зазвичай пов'язують з конституційними моделями організації влади. Однак в Україні суто нормативний підхід не спрацьовує, а на структурування і якісний склад парламенту впливає ряд факторів, які є поза волею виборця – т.з. «політичних практик», які ставиться за мету проаналізувати у межах цієї публікації.

Термін «параконституційні практики» було запропоновано Ф. Рігз при дослідженні політичних процесів у країнах Латинської Америки [1, р. 247-248]. До теми функціонування парламентських коаліцій, принципів їх формування, особливостей ухвалення політичних рішень в Україні зверталися численні вітчизняні дослідники – З. Бялоблицький, Ю. Ганжуров, В. Голишев, Ю. Древаль, В. Звіркоvsька, Г. Зеленько, С. Конончук, В. Литвин, Ю. Ломжець, М. Лопата, Г. Негуляєва, Г. Нечепоренко, Р. Павленко, Л. Павлова, Н. Пеньковська, М. Росенко, С. Сорока, Т. Черпак, В. Ярема та ін. Напевно найпоширенішими є дослідження нормативно-правових засад, хронологічні підходи щодо діяльності парламентських коаліцій тощо. Ми у своїй роботі намагаємося проаналізувати неформальний вимір парламентських коаліцій в Україні. Неформальні впливи або політичні практики відіграють значно більшу роль через т. з. «захоплення держави» фінансово-промисловими групами (ФПГ). Саме цей аспект є малодослідженим у вітчизняній політичній науці через непублічність такого виду політичного процесу і відсутність необхідних даних для проведення такого аналізу. Проте аналіз опосередкованих даних (ухвалених законів та інших рішень парламенту) дає можливість проаналізувати неформальні коаліції вітчизняної політики.

Виклад основного матеріалу. Наразі можна виокремити чотири етапи у формуванні парламентських коаліцій в Україні, де критерієм є нормативно-правове регулювання статусу парламентської більшості (правлячої коаліції) [2, с. 137]: 1 етап – 1991-2004 рр. – неінституціоналізована коаліція; 2 етап – 2005-2010 рр. – інституціоналізована коаліція; 3 етап – 2010-2014 рр. – неінституціоналізована коаліція; 4 етап – з 2014 р. – інституціоналізована коаліція. Головна відмінність виокремлених етапів полягає в тому, що у період існування неінституціоналізованої коаліції процес формування більшості у Верховній Раді не було унормовано додатковими конституційними положеннями. Тоді як в періоди інституціоналізованої коаліції у Конституції України була присутня норма, яка чітко вказувала на порядок утворення коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України. І,